

Perhospaikkoja Kaakkois-Suomesta

Pertti Koskimies

Olli Marttila: *Suomen päiväperhoset elinympäristössään. Auris 2005, 272 s.*

Päiväperhosia on tavattu Golf-virran lämmittämässä Suomessa 119 lajia eli runsaasti moniin muihin Euroopan maihin verrattuna. Eteläinen, itäinen ja pohjoinen faunatyypit kohtaavat maassamme. Mittavien kokoelmien ansiosta perhoslajistomme tunnetaan hyvin.

Perhosten harrastaminen vilkastui ja perhosia käsittelevä kirjallisuus monipuolistui silminnähden 1990-luvulla. Kansantajuisista ja näyttävistä perhoskirjoista ensimmäisiin ja komeimpiin kuului Olli Marttilan, Tari Hahtelan, Hannu Aarnion ja Pekka Ojalaisen moderni käsikirja *Suomen päiväperhoset* (Kirjayhtymä 1990), joka palkittiin Tieto-Finlandialla. Tuoreista kirjoista varsinkin Kauri Mikkolan, Jussi Murto-

saaren ja Kari Nissisen *Perhosten lumo* (Tammi 2005) kuvaa perhosten elämää ja harrastustapoja monelta kantilta.

Niin tutkimus- kuin julkaisumurroksenkin takana oli muutamia ideanikkareita, etunenäsä Joensuun yliopiston ympäristötieteen dosentti Olli Marttila Joutsenosta. Hän käynnisti valtakunnallisen päiväperhosseurannan ja monia uhattujen elinympäristöjen kunnostuksia, siirtoistutuksia, niittyjen hoitotutkimuksia ja muita perhosten ja niiden elinympäristöjen suojeluun liittyviä projekteja.

*

Marttila esittelee uusimmassa kirjassaan kaikki maassamme tavatut 119 päiväperhoslajia. Niistä tilapäisiä on 22: epäsäännöllisiä vaeltajia, vaelusten jäljiltä Suomessa kuoriutuneita kesänviipyjiä, lauhojen talvien yli selviäviä tilapäisviipyjiä sekä mahdollisia uudistulokkaita, joilta ei tunneta pysyviä elinpaikkoja. Vakiintuneet lajit saavat aukeaman, tilapäiset puoli sivua.

Perhosen koko ilmoitetaan 5-portaisella asteikolla ja siivenkärkien välin pituutena. Tuntomerkeissä painotetaan niitä, joilla lajin varmimmin erottaa lähilajeista. Lajin levinneisyys Euroopassa sekä Suomesta itään käy ilmi. Suomesta kuvataan levinneisyys, voimakkaimpien kantojen alueita ja mahdollisia muutoksia sekä uhanalaisuuden syitä.

Marttila luokittelee perhoset kahdeksaan ryhmään erittäin harvinaisesta erittäin yleiseen, runsaudessa erittäin vähälukuisesta erittäin runsaslukuisen. Yleisyys luonnehtii sitä, miten usein perhonen tulee retkellä vastaan satunnaisissa ympäristöissä, runsaus sitä, miten paljon yksilöitä tavataan elinympäristössään. Oikean mielikuvan syntyminen edellyttää kokemusta. Ehkä eri lajien esiintymistä olisi voinut luonnehtia vertaamalla tutuimpiin lajeihin?

Lentoaika ilmaistaan aikaisimpien ja myöhäisimpien sekä keskimääräisten alku- ja loppupäivien avulla. Ennen elinympäristöä luettelaa toukan tärkeimmät ravintokasvit sekä talvehtimisaste: muna, toukka (kolme kokoluokkaa), kotelo vai aikuinen.

*

Kirjan päähuomio on kunkin lajin elinympäristössä. Kustakin lajista on tekstiä A4-kokoisessa kirjassa sivun verran: kohdeympäristön kuvaus vie puoli sivua, ja lajiesittelyssäkin luonnehditaan elinympäristötyyppejä yleisemmin. Tekstissä kiinnitetään huomiota elinpaikan suojaisuuteen, avoimuuteen, kosteusoloihin ja mui-

hin tunnusomaisiin piirteisiin. Kultakin lajilta kuvataan tarkasti yksi esiintymispaikka, jonka selvitys ”tehtiin tarkoin valituissa olosuhteissa lajin pitkäaikaisella elinpaikalla”. Selvityspaikoiksi ”pyrittiin valitsemaan pitkäaikaisia ja tunnusomaisia elinpaikkoja, jotka ilmentävät mahdollisimman hyvin tarkasteltavan lajin elinympäristövaatimuksia”.

Lisäksi Marttila toteaa: ”Monet päiväperhoset esiintyvät hyvin paikoittaisesti, ja lajistossa on suuria eroja Suomen eri osien välillä. Siksi elinympäristöselvityksiä tehtiin useissa Suomen eri kolkissa (ks. kartta sivulla 11)”. Kuitenkin selvästi yli puolet (57) inventoinneista tehtiin Joutsenon seudulla. Viisi pistettä sijaitsee koillisempaan Karjalassa, 19 Lounais-Suomessa, kaksi Kuusamon seudulla, loput Tenon varrella ja Kilpisjärven seudulla. Sisä-Suomi hohottaa huiman tyhjänä.

Marttilan mukaan ”Kohdeympäristöstä selvitetään luonnon yleiset olosuhteet, määritettiin kasvillisuus ja tehtiin havaintoja kukkivien kasvien aikataulusta.” Kolmen tai neljän tunnin aikana nähdyt perhoset tilastoitettiin. Pääosin selvitykset tehtiin vuosina 1993–1995. Samoilla paikoilla vierailtiin 2004–2005 tarkkailemassa mahdollisia muutoksia ympäristössä ja kohdelajin säilymisessä.

Elinpaikan kuvaus jakaantuu alaotsikoihin: perhoset, historia ja yleiskuvaus, aluskasvillisuus, kukkivien kasvilajisto. Perhosista arvioidaan lennon vaihe 8-portaisella, kukkivista kasveista kukinnan aikataulu 3-portaisella asteikolla.

*

Teksti pursuaa tietoa, mutta vähän tutkimusraporttia muistuttava tyyli ja paikoin kankeahko kieli hengästyttää. Suoraan sanoen ihmettelisin, jos kaupallinen kustantaja ottaisi elinpaikka-kohtaisten, havaintovihkon merkintöjä vastaavan ”raakadatan” liki sellaisenaan julkaistavakseen näin komeissa puitteissa. Ensimmäiseksi kysyttäisiin, kenelle tämä kirja on tarkoitettu.

Teksti on toisinaan löysää ja toistavaa ja sisältää epämääräisiä ilmaisuja. ”Suurillakin havaintoalueilla vuosittaiset määrät jäävät useimmiten muutamasta perhosesta alle kymmeneen yksilöön” (s. 62). Miten suurilla? Mitä oikeastaan tarkoittaa, kun ”perhonen porskuttaa paikalla” (s. 19), ”esiintyminen on kitsasta” (s. 48), ”esiintymisessä ei ole erityisiä painotuksia” (s. 62) tai ”runsaus on suuri/pieni” (s. 12).

Levinneisyyskartta kuvaa kahdella värillä (1) ”voimakkaan esiintymisen tai voimakkai-

den kantojen aluetta” sekä vastaavasti (2) ”hajanaista” esiintymistä. Erillisiä havaintoja kaukaa vakiintuneen alueen ulkopuolelta näytetään myös. Karttaan olisi ehkä voinut yhdistää maakuntahavainnot jättitaulukosta s. 34–35.

Kuvat ovat upeita ja informatiivisia. Yhden jättikuvan sijaan kohdeympäristöä katselisi useammaltakin kantilta, jolloin taittokaan ei olisi yhtä kuivakka ja epätasapainossa. Lopun lajikuvataulut preparoiduista yksilöistä luonnollisessa koossa ja samannäköiset lajit vierekkäin ovat mainio määritysapu aloittelijallekin. Mutta miksi perhosten tuntomerkkejä ei osoiteta kuvatauluissa samanlaisin viivoin kuin lintukirjoissa on jo yli 40 vuotta tehty? Se, kuten tuntomerkin vetäminen muutenkin yhteen jonkunlaisen vertailutaulukon tai määrityskaavan muotoon, olisi sopinut esimerkiksi kuvataulujen yhteyteen.

Teoksen ulkonäkö on muuten melko vanhahtava ja kaavamainen, mikä toisaalta hakuteoksessa on hyväkin puoli (siteerausohjeessa alaotsikoksi mainitaan ”käsikirja”, mutta se puuttuu nimiösivulta). Kirja sopii jo ennestään perhosista innostuneille, tiedonjanoisille tutkijoille ja aktiiviharrastajille. Kuitenkin uusia tarkkailijoita löytyisi paremmin, jos lähes kaikki tieto ei olisi upotettu pitkään ja pienehköllä fontilla painettuun tekstiin. Otsikoiden halju sävy vaikeuttaa sisällön hahmotusta.

*

Ornitologina saatan tehdä tyhmiä kysymyksiä perhosista, mutta olen huomannut maallikoiden pystyvän ruotimaan ainakin omia luutumiani kollegoita oivaltavammin. Siksi uskaltaudun pohtimaan paria laajempaa kysymystä kirjan tiimoilta.

Kuinka edustava ja luotettava voi olla alueellisesti vinoutunut elinpaikkojen selvitys? Toki yksittäistenkin paikkojen kertakäyntejä voi kuvata, mutta onko näin saatu tieto pseudokvantitatiivisempaa kuin esitystavasta voisi päätellä? Elinympäristöjen ja lajien välisen suhteen tai minkä tahansa ekologisen ongelman luotettava tutkiminenhan edellyttäisi toistoja ja kontrolloja.

Kohdeympäristöjen muutosten taulukointi kirjassa antaa lajeittain seuraavat tiedot: yksilömäärä, kohdeympäristöjen määrä jossa laji tavattiin, runsaimman 15 lajin sijoitus ja prosentuaalinen osuus kaikista perhosista sekä lajien muutokset ja kohdeympäristöjen muutokset. Perhoslaji oli säilynyt 77 kohdeympäristössä ja kadonnut 14 selvityspaikalta. Kuusi perhoslajia tai paikkaa seitsemästä säilyi siis noin

vuosikymmenen. Perhoslaji säilyi kuitenkin myös niillä kahdeksalla paikalla, jotka muuttivat selvästi.

Aineiston määrä kuitenkin arveluttaa. Lajeja, jotka tavattiin alle kymmenesosalla kohdeympäristöistä, oli 69 % kaikista. Yksilöiden yhteismäärä jäi alle kymmeneen kummallakin tutkimuskaudella 30 lajilla. Pikkukultasiipi havaittiin neljällä paikalla, kullakin yksi yksilö, ja tästä pääteltiin lajin säilyneen, vaikka kohdeympäristöt muuttuivat.

Kuinka paljon kertakäyntiin ja yhteensä muutama tunti rajoittuva tarkkailu tuo satunnaista harhaa? Säätily ja vuorokaudenaika vaihtelevat, ja erilainen ympäristö ja kasvillisuuden kehitysvaihe vaikuttaa havainnointitehohon. Linnut ovat äänekkäinä yleensä helpommin havaittavia kuin perhoset, mutta yksittäisten paikkojen lintuparien luotettava kartoitus edellyttää kymmenkunta käyntiä saman keväen ja kesän aikana.

Koska vuosittaiset yksilömäärien muutokset ovat perhoskannoissa huomattavia, pitkäaikaisen (10 v) muutosten päättely vaatisi tietoa siitä, onko kyseessä ylipäänsä hyvä vai huono vuosi a.o. lajilla. Valtakunnalliset seurannathan antavat tällaista tietoa, mutta sitä ei tässä kirjassa käytetä hyväksi. Monet valitut paikat kerrotaan lajeilleen optimaalisiksi, ja yleisen elinympäristövalinnan lainalaisuuksien vuoksi pienenkin kokonaiskannan vuosina ne saattavat olla asutuja – pelkästään sopivimpiin elinympäristöihin rajoittuva seuranta ei ole luotettavaa. Yksittäisillä paikoillahan kannanmuutos voi johtua joko paikan olosuhteiden tai kokonaiskannan muutoksista. Nämä ovat linnustomme kiitetyn seurantajärjestelmän lähtökohtia.

Olli Marttila ei ole ainoa, joka on selvittänyt perhosten elinympäristöjä, esiintymistä ja kannanmuutoksia. Tämä kirja olisi hyötynyt suuresti toisten tutkijoiden muualta maasta tekemistä tutkimuksista. Tämän toteaminen ei vähennä Marttilan oman maastotyön arvoa, päinvastoin. Lintutieteessä olemme arvatenkin pitemmällä harrastajien ja tutkijoiden hedelmällisessä yhteistyössä.

*

Marttila päättelee, että perhoset sietävät jossain määrin elinympäristöjensä muutoksia, ja että lajit katoavat viipeellä. Edelleen Marttila päättelee, että (1) perhosten suosimat avoimehkokat kasvavat nopeasti umpeen, (2) entisten elinpaikkojen hävitessä tilalle tulee uusia, ja (3) perhoset vaihtavat elinpaikkaa verraten helposti.

Marttilan luonteva johtopäätös on, että maatalouden muutoksen vuoksi suurelle osalle perhoslajeista ei synny enää kelvollisia ympäristöjä entiseen malliin. Hän menee pitemmälle väittämällä, että luonnonmukaisen metsäsukcession tai vanhan maatalouskulttuurin sijaan moderni metsätalous luo aukkohakkuilla perhosille kelpavia metsäniittyjen piirteitä. Marttilan selviytyspaikoista monet ovatkin metsänreunoja, ja niillä havaituista 47 mesikasvista suuri osa tulee toimeen myös metsäaukioilla.

Metsien valta-asema maamme luonnossa tukee ajatusta metsänreunojen ja metsäaukoiden tärkeydestä perhosten elinympäristöinä kautta aikojen. Marttila ei kuitenkaan pohdi riittävästi, miten erilaisia palojen ja myrskyjen ja sittemmin kaskeamisen kautta uudistuneet metsät olivat verrattuna nykyisin talusmetsiin. Suomessa oli sitä paitsi monenlaisia avomaitakin jääkaudesta lähtien.

Sitä paitsi emme tiedä, mitkä perhosistamme itse asiassa elivät täällä vuosituhansia sitten, ja mitkä tulivat vasta vanhan maatalouskulttuurin myötä. Silloin on uskallettua päätellä perhosten selviytyvän metsissä sillä perusteella, että ennen ei ollut kuin metsiä. Ei luultavasti ollut kaikkia samoja perhosiakaan. On selvää, että niiden on nyt lähitulevaisuudessa niittyjen umpeutuessa olosuhteiden pakosta lenneltävä metsänreunoissa, mutta takaako se elinvoimaiset kannat edes lähitulevaisuudessa?

Monet lajit ovat hyötyneet niityistä, metsälaitumista, kedoista ja muista kukkakentistä, joiden katoaminen on kiistaton uhka huomattavalle joukolle lajejamme. Marttilankin luet-

telemat tärkeimmät mesikasvit kukkivat runsaimmillaan erilaisilla niityillä, eivät niinkään hakkuuaukeilla. Marttila jättääkin harmittavasti ajatuskulkunsa puolitiehen. Spekulaation vakuudeksi olisi voinut vetää yhteen edes inventoitujen elinpaikkojen ominaisuudet suhteessa metsäisyyteen. Kirjan tavoite elinympäristöjen korostamisesta ja eri tyyppien suojeluvarvon tarkastelusta olisi ylipäänsä toteutunut paremmin, jos kohdeympäristöistä havainnoituja ominaisuuksia olisi vedetty yhteen tekstinä, taulukoina ja kuvina. Nyt kokonaiskuva perhoslajien saati -kantojen jakaantumisesta eri biotooppeihin jää puuttumaan.

*

Olli Marttila on ammattitaitoinen perhostuntija ja sitkeä, näkemyksellinen tietokirjailija. Huomautuksistani huolimatta hänen kirjansa on tärkeä lisä monipuolistuvaan perhoskirjallisuuteemme. Se toivottavasti innoittaa muitakin tutkimaan sitä, miten elinympäristöjä suojelemalla monimuotoinen perhoslajistomme säilyisi.

Kirjasta saa kosolti käyttökelpoista tietoa myös perhosharrastuksen muodoista, niittyjen kunnostuksesta ja perhosia suosivasta puutarhanhoidosta. Teos auraa latua tuleville yhteenvedoille, joissa toivottavasti yleistajuisemmin ja edustavamman, valtakunnallisen aineiston perusteella Suomea ei katsottaisi perhoslajin silmin vaan eri tyyppisistä elinympäristöistä lähtien.

Kirjoittaja on filosofian lisensiaatti, lintututkija ja tietokirjailija.